

PAPER DETAILS

TITLE: I slam'da Eklektisizm

AUTHORS: Feyza Sule DÜSGÜN

PAGES: 159-178

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213273>

İslam’da Eklektisizm*

Yazar: Arthur Jeffery

Çev.: Feyza Şule DÜŞGÜN**

Eklektisizm (seçmecilik), din ve felsefe tarihinde oldukça sık gündeme gelmiş olan bir fenomendir. Biz, onu, doğuşundaki canlılıkla bağlantısını kaybetmiş tüm düşünce akımlarının tarihinde kaçınılmaz bir evre olarak dikkate alabiliriz. O bazı durumlarda çöküş süreci nedeniyle ortaya çıkmıştır; düşünce akımları, kendilerindeki yaşam kaynağı ve gücü bulmaya yönelmeyip, eksikliklerini dış kaynaklarla tamamlamaya çalışmışlardır. Eklektisizme neden olan diğer bir durum da bağlantısızlıktır; akımların kendi kaynaklarıyla bağlantılarını koparmaya ve harici kaynaklarla bağlantı kurmaya çalışması bu durumun nedenidir. Her iki durumda da eklektisizm, çöküşten sonra ortaya çıkan bir dönem olmuştur.

Tarihsel olarak eklektisizmin en popüler dönemi, Post-Aristo sisteminin zayıfladığı, Neo-Platonizm’in son ataklarını yaptığı ve Yunan felsefesinin skolastisizmin karanlığına battığı zamandır. Bu durumda onun varlık sebebi, çöküşe bağlanabilir. Yunanistan’daki kuvvetli üç yüz yıl ve verimli düşünceler Ariston sisteminde doruğa ulaşmıştı. Bu dönem onun olgunluk dönemi idi ve eklektik döneme kadar, her ne kadar subjektif sistemler olarak bilinen Stoisizm, Epiküranizm, Septisizm varolsa da yaşam gücünün azaldığını söyleyebiliriz, yine bu dönemde aralarında anlaşmaya vardıkları, farklılıkların yumuşatılması ve onların hepsinin uydurma bir felsefe saltanatı olmasıyla sonuçlanan, Stoist ve Epikürist, Pironist ve Yeni Akademi liderleri arasındaki akademik ve felsefi kavgaları bulabiliriz. Stace “orada entellektüel güç zayıfladığı gibi, farklılıkların

* Makale The Muslim Word, XII, 1922, 230-247’de yayımlanmıştır.

** Araş.Gör., KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku

unutulması ve rahatlığa doğru bir meyil olmuştu –Doğuluların yaptığı gibi- bu doğallık ve hayali bir rahatlık fikri, daima tüm dinlerin ve felsefelerin benzer isteği idi. Bu yüzden eklektisizm, ekollerin temel karakteristiği olmaya başlamıştı” der.¹

Bu ruh, Romalılar tarafından fazlasıyla teşvik edilmişti çünkü onlar Yunan felsefesinin oluşmasını sağlayan reel yaşama hiçbir katkı yapmamışlardı ve gerçekçi yapıları onları felsefi ekollerin ince metafizik farklılıkları konusunda tahammülsüz yapmıştı. Biz gayet gerçekçi bir şekilde, vali Gellius’un, ince bir yönetimle onların önemsiz kavgalarını halledebileceğini temin ettiğini söylemekteyiz, yani, kendisi filozof olmasa bile, O Atina filozoflarını uzlaştırmaya çalışmış ve onlar arasında aracılık yapmayı teklif etmişti.

Fakat ekollerin verdikleri tavizler bile Yunan felsefesinin bozulan canlılığını düzenlemek için yetersiz olmuştu ve yeni yaşam doğulu elementler tarafından kuşatılmıştı. Yunan-Roma dünyasının eski dini neredeyse yok olmuştu; eski felsefe Post-Aristo sisteminde bir din olmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştı, böylece bir Doğu inançları seli onun esip gitmesine neden olmuştu.² Mısırlı’nın Isis inancı; Trakya-Frigyalıların Attis inancı, Sabazius’un, Cybelle’nin inancı; İranlı’nın Mithra dini, bunların tümü onların takipçileriydi; Glover’in söylediği gibi, “Doğudan sadece Tanrılar gelmedi, yeni dini inançlar serisi de geldi....³ Onlar Batının tüm dinlerini doğululaştırdı ve tüm batıl inanç ve fantastik eğilimleri geliştirdiler. Uzun vadede, felsefeyi kendilerine mal edip, düşündükleri ve yaptıkları her şeyi savunmak için onu kullandılar ve mistisizme filozofça bir renk vererek kendilerini büyüttüler.”⁴

¹A *Critical history of Grek Philosophy* 1920, 369

² Erwin Rohde, *Psyche*, II, 397

³ *Conflict of Religions in the Roman Empire*, 24

⁴ Kalthoff’un bahsettiği bu Doğulu dini düşünceler, zamanın sosyalist komünist eğiliminin bir uzantısıydı. Onun *Die Entstehung des Christentums* kitabına bkz, bölüm II

Neo-Platonizm'in tanık olduğu⁵ bu yeni yaşam kaynağı, Plotinus'a çok canlı bir atılım sağlasa ve Proclus ve Pophyry'de daha zayıf kalsa da, Iamblicus'un sihir ve astrolojisinde hızla yok olmuştu. Bu zorunlu olarak böyle olmuştu, çünkü gelecek, ölmekte olan Paganizmin hesaba katmak istemediği yeni bir yaşam ve güç kaynağıyla gelen Hristiyanlığa aitti.

Yahudi düşüncesinde, hemen hemen Yunan felsefesindekiyle çağdaş ve ona çok şey borçlu olan, benzer bir eklektisizm dönemi vardır. Ve bunun tek temsilcisi, bir İskenderiye Yahudisi olan Philo'dur. Kozmopolit İskenderiye şehrinde, Filistin'in kökleriyle bağlantı kopmuş ve Yahudi düşünce-sinden olmayan büyük akımlarla temas kurarken Yahudilik, farklılıklarını ve dolayısıyla da canlılığını kaybetmeye başlamıştı, Philo, Plato ve Musa'yı, ilkel İbrani teolojisi ve Yunan metafiziğini birleştirdiği bir eklektisizmle enerji kazanmaya çalışmıştı. Sistem başlamadan bitmişti.

Budizm'de de aynı durumla karşılaşırız. İki büyük ekolün doğuşu belirsizliklerle doludur, fakat bu Sron de Tsan'ın saltanatında Padmasambhava'dan Tibet'e göç eden Hindu keşişler zamanında daha belirgin hale gelmiştir, Mahayana Ekolü akımın ilk gücünü tüketmiş ve harici dini kaynakların katılımıyla yaşatılmıştır. Güney Ekolu, Hinayana, Buda'nın agnostik (bilinemezci) felsefesini uzun süre korumuştur ve onu hala az ya da çok korumaktadır, fakat öne çıkan ekol, gelişmeye, büyümeye elverişli Kuzeydekidir, çünkü o, sistemine ilkel animizmin çok çeşitli tekniklerini dahil etmiş, Hinduizm'den ve daha sonra da Hristiyanlıktan oldukça fazla alıntı yapmıştır.⁶ Hatta bu o kadar fazladır ki Mahayana Budizmi'nde özellikle Budist elementleri bulmak zordur. Tibet'in Budizm yazımında,

⁵ Dean, Inge *Philosophy of Plotinus*'da buna karşı çıkar, fakat gerçekler onun karşısında görünüyor. *Philosophy of Plotinus*, Platoncuların Doğu mistisizminden karlı çıktığı bir gelişme olabilir.

⁶ Bkz. Waddell'in *Lamaism or the Buddhism of Tibet*, 1895, Hristiyanlık, Nestorian Misyonundan alıntıdır.

genellikle Lamaism (Tibet Budacılığı) olarak bilinir, Waddel şöyle söyler⁷ “İlkel Lamaism, Sivaite mistisizmi, sihir ve Hint-Tibet düşüncesinin Mahayana Budizmi’nin rengi verilmiş keşişçe bir sentezi olarak tanımlanabilir ve Lamaism hala bu karakterini korumaktadır.” Aynı şey Çin ve Japonya’daki Budizm için de söylenebilir ve Hinayana Budizminin büyük etkisi olsa da, modern Burma’da da aynı şeyler söz konusudur.⁸ Bu durumun, Kuzey ekolünde Budizm’in tamamıyla yok olmasından kalan eklektik bir durum olduğu açıktır.

İlk Gnostisizm (bilinircilik), Hristiyanlıkta yeni bir dönem başlatmak isteyen insanlar tarafından gerçekleştirilen bir eklektik akım teşebbüsüydü, fakat onun ruhuna dahil olunamadı ve doktrinlerinden hiçbirini idrak edilemedi.⁹ Fakat Gnostisizm, kısa sürdü.¹⁰ Windelband “Gnostiklerin ilk teşebbüsü yeni din için uygun bir dünya görüşü yaratmak olmuştur, bir Suriyelinin dinlerin sentezi fantazisinden kaynaklanan bu akım, Helenistik filozofların uğraşlarına rağmen garip oluşumlara yol açmış ve kilise onları kesin bir şekilde reddetmişti.”¹¹ Hristiyan tarihindeki en çarpıcı eklektik akım, Theosopy (Hikmet) diye anılan modern akımdır, bu akım Hinduizm, Budizm, Neo-platonizm, Gnostik spekülasyon, sihir ve fiziğin

⁷ Op.cit., 30, bkz. Grünwedel’in *Der Lamaismus in Kultur der Gegenwart* I, III, 1906, ve Pozdnejev’in *Skizzen aus dem lamaistischen Klosterleben in der Mongolei*, 1887

⁸ Birmanya Budizmi’nin doğal bir sentezi için ilginç bir örnek, bkz. J.J. *Recht und Sitte*, 40, *Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde*,

⁹ Bkz. H.Ritter, *Historie de La Philosophie Chretienne*, bölüm I, 101 (Traduction of Trullard). Geleneksel “tüm Gnostiklerin babası” Simon Movide, Dr. Salmon’un onun hakkındaki *Dictionary of Christian Biography*’daki makalesi ilginçtir. Bölüm IV, 68

¹⁰ Dosetizm (İsa’nın Tanrısal bir ruh olduğunu ve belirli bir süre ‘görünmek için’ bedene girdiğini kabul eden akım) ve Gnostisizm (İsa’nın normal bir insan olduğunu ve Tanrısal hiçbir özellik taşımadığını savunan akım) anlayışları insanoğlunu tatmin edememişlerdir. Sıradan insanlar yaşamlarında çarpıcı şeyler hissederler ve onları reddederler” Glover’in *Conflict of Religions*, 15

¹¹ *History of Philosophy*, 1914, 210

Hristiyanlığın zayıf etkisiyle esrarengiz bir birleşim olmuştur.¹²

Bu akım, en çok, kişisel bir dini yaşantı biçimi olarak hristiyanlıkla bağlantısını kaybetmiş insanlar tarafından başlatılmış ve devam ettirilmiştir, daha sonra dış kaynaklarda hayat bulmakta başarısız olmuş ve her birinin birçok yandaşı bulunan taklit inançlarda dini bir yarar aramaya çalışmıştır. Hakiki Hristiyanlığın bir bölümü, Mrs. Besant'ın "*Esoteric Christianity*" incelemesinde ya da Mr. Leadbeater'in "*The Christian Creed*" ve onun son makalesi "*The Theosophist*"de bulunmaktadır.

Hinduizm'de benzer bir akım da Dr. Farquhar'ın¹³19. yy'ın tüm dini akımlarının en etkilişi addettiği Brahma Samaj'dır.¹⁴ Kurucusu Ram Mohan Ray, bir Brahman doğumlu olmasına rağmen, Sufizm'den ve daha sonra Serampore'de Hristiyan misyonerlerden derin bir şekilde etkilenmiştir, fakat akımın tam olarak eklektik yapısı, Samaj görüşmeleri için İbadet Kitabı Slokasangraha'yı (Hindu, Budist, Yahudi, Hristiyan, Muhammedi ve Çinli kutsal metinlerin bir bileşkesi) hazırlayan, üçüncü ve en büyük liderleri Keshab Chandra Sen'de en iyi şekilde görülmektedir.¹⁵ O, doğuyla batının entelektüel alanında kavgasından doğmuş bir akımdır ve hala eğitilmiş Hindu-ların önceki inançlarının imkansızlığından kurtulabilmek için sürdürdükleri bir teşebbüstür, fakat S.Sastri'nin "*History of the Brahma Samaj*"¹⁶ incelemesinde de Hinduizmin hala Varolduğu açıkça görülebilir, gerçek dini ruh orada hala vardır ve

¹² Bu hususta, Rene Guenon'un son kitabı çok ilginçtir, *Theosophisme, Histoire d'une pseudo Religion*, 1921, 274

¹³ Dr.J.N. Farquhar tarafından *Modern Religious Movements in India*'daki Hartford-Lamson derslerinde ele alınan en iyi English of the Theosophical Society sayılabilir , 1918, 208-209, O Tibet'te Mahatmalar tarafından anlatılan ve Fransız ve İngiliz yazarlardan çokça intihal yapılmış olan Madam Blavatsky'nin yazılarının öğretimini göstermiştir.

¹⁴ Op. Cit. 29

¹⁵ Farquahr, 46, bkz. W.Geden'in *Studies in the Religions the East*,1913, 417. *The Slokasangraha* 1904'de K.G.Nath tarafından, Calcutta'da basılmıştır.

¹⁶ 2.basım, Calcutta, 1911-1912

bu bugünkü üyelerinin uygulamalarında da görülür.¹⁷ Fakat eklektisizm, Brahma Samaj'ın tek karakteristiği değildir, Hinduizm'de azalmaya başlayan ruha karşı bir atak olan tüm modern reform akımlarında da bu vardır. Biz burada sadece tüm dinlerin aynı amaca ulaşmak için insanlara rehberlik ettiğini düşünen Ramakrishna Parahamsa'ya yer vermeyi tercih ettik.¹⁸ Dr. Farguhar, çizilmesine Parahamsa'nın sebep olduğu bir resmi yeniden ortaya koymuştur.¹⁹ Bu resmin arka planında üç yapı; bir Hristiyan kilisesi, bir Muhammedi cami ve bir Hindu tapınağı, ön planda; Hristiyanlarla bir grup Hindu, Müslim, Sih, Parsee, bir Çinli Konfüçyan ve bir Anglikan papaz adayının dansı, solda; Keshab Sandra Sen tarafından çizilen Ramakrishna portresi ve onun Dinlerin Birliği açıklaması vardır.

İslam'a döndüğümüzde, İslam'ın tam bir eklektik sistem olarak ortaya çıkıp çıkmadığı sorusu karşımıza çıkar. Arnold'un şu sözleri iyi bilinir; "İslam, annesi Arap Sabealizmi, babası da Yahudilik olmak üzere çölde doğdu, onu büyüten ise Doğu Hristiyanlığıydı" ve Avrupalı bilim adamlarının araştırmaları da bunu doğrulamaya çalışmıştır. Geiger'in "*Judaism and Islam*"²⁰ ve St. Clair Tisdall'ın "*Original Sources of the Qur'an*"²¹ incelemelerinden Dr. Zwemer'in ortaya çıkardığı sonuç şuydu; "İslam bir buluş değil bir karışımdır; orada Muhammed'in eski malzemeyle yeni bir devayı birleştirerek insan hastalıklarına çare bulması ve onları kılıçla zorlama-

¹⁷ E.g. Thakur Kahan Chandra Varma, *A New Discover'nin* yazarı: *Christ a Myth*, 1918

¹⁸ Bu ilginç Devrimcinin tüm röportajları, bkz. Max Muller'in *Ramakrishna, His Life and Sayings*, 1910

¹⁹ *Modern Religious Movements in India*, 198

²⁰ Rabbi Abraham Geiger'in çalışması *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen*, ilk olarak 1833'de a Prize Essay at Bonn'da çıktı. Bir İngiliz bayan tarafından çevrildi ve *Judaism and Islam* adı altında 1898'de Madras'ta S.P.C.K tarafından yayımlandı

²¹ S.P.C.K.1911. Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir İngiliz basımı, *Yanabi'ul İslam* (1900)

sı dışında bir şey yoktur”²²

Fakat bu, gerçek bir eklektisizm miydi? Muhammed’in, Hacer’ul Esved’e saygı ve Mekke Haccı örneğinde olduğu gibi, Pagan Araplarının çeşitli uygulama ve inançlarını kendi sisteme taşıdığı tartışılmaz bir gerçektir. Onun düşünce sisteminin büyük bölümünü Sabeanizm ve Zerdüştlüğe bağlı olarak oluşturduğu²³, Yahudi Talmud’undan ve Hristiyan Apocryphal İncili’nden de birçok efsane aldığı da bir gerçektir. Biz şimdiye kadar söylediğimiz gibi onun kendi yanlışlıklarını örtmek için “*Ehl-i Kitab*”dan alıntı yaptığını söyleyebiliriz, fakat yine de, İslam’da bu elementlerin kullanılmasından bağımsız, önemli, orijinal bir güç yok muydu? Şüphesiz böyle de olabilir. Becker ve Caetani’nin ‘akımın yaşam kaynağı dinden çok ekonomik ve politiktir’ görüşleriyle de, Macdonald’ın ‘oradaki güç kesinlikle dinseldi ve oradaki faktörlere bağlı olmayan orijinal bir yaşam gücü vardı’ görüşüyle de hemfikir olabiliriz.

İslam’ın bu yaşam gücünü, o günün dini yaşantısından alması garip değildir. Hristiyanlık’ta da tamamen aynı şey söz konusudur. Son dönemden sonra Yunan İncillerini, Tevrat’ı ve Hahamlık Yazmalarını tetkik eden bir insan, Hristiyanlığın Yahudiliğin katıksız bir uzantısı olmadığını deklare etmekte tereddüt etmez. Yahudi dindarların çoğu onun sıradan okuyucu için anlaşılır olduğunu düşünse de, bu dini yaşamın tamamen istila edilmesidir.

Yeni Ahit’in oluşturulmasında Romalıların etkisi olduğu gibi,²⁴ gelişen kilise teolojisinin formülasyonunda da Yunanlı-

²² *Arabia the Cradle of Islam*, 1912, 170, Analitik bir liste aynı çalışmanın 178. sayfasında verilmiştir.

²³ Onun astrolojisi Sabaen, Cin, Huriler, Sırat köprüsü ve Zerdüşlüktür, fakat düşünce sisteminin büyük bölümü Yahudilikten alınmadır. Ayrıca *Der Islam*’da çıkan 2 ilginç makaleye de bakınız, Dr. Wesnick’in IV, 219-235 “Animismus und Damonenglaube im Untergrunde des jüdischen und islamischen rituellen Gebete” ve George Jacob’ın II, s:232-234 “Fortleben von antiken Mysterien und Alt- Christlichem im Islam” İslami Eskatoloji’nin tarihi henüz tam olarak yazılmamıştır.

²⁴ “Hristiyanlık Doğu ile Batı arasındaki çarpışmadan doğmuştur, Hristiyanlık tarihi, yerel ve ırksal yoğun farklılıkları olan birçok akımın

ların etkisi açıkça görülebilir, Dr. Clemen'in tezi şudur; "İlk Hristiyanlık ve onun gayri Yahudi kaynakları,²⁵ yani etkileri apaçık ortada olan İsrail ve Yahudi dini gibi, diğer dinler de aralarında derin bir rekabet olduğu zaman bile, Hristiyanlığın eski yapısında iz bırakmışlardır." Hristiyanlığın Noel ve Pas-kalya gibi pagan festivallerini aldığına ve onları hristiyanlaştırdığına ya da Grek düşüncesini ve Roma organizasyonunu kendine adapte etmesine şaşmamalı, Dr. Angus'un dediği gibi:²⁶

"Hristiyanlık, çatışan zıtlıkların zorlaştığı çağa uyum getirdi. Vahiy, saf dinin doğruluğunu, akli ve ilave olarak bazı zorunlu gerçekleri onaylar. Hristiyanlık, tüm sistemlerce ilan edilen gerçeklerin bir sentezidir. O, Yunan'ın soyut monoteizmini, oryantal kültürlerin henoteistik monoteizmine yükseltmiştir, Yahudiliğin deistik monoteizmini evrensel bir kardeşliğe çevirmiştir; soyut monoteizmi tanrılığın sade ve basit olmadığı, fakat zengin ve çeşitli bir yaşama sahip olan politeizm gerçeğiyle doğrulamıştır; septsizmin aşkınlığıyla panteizmin içkinliğini, mistisizm ve İbrani düşüncesini birleştirmiştir. Doğru inançlarının insan sevgisini, yaşamı ve ölümü tarih olan "Man of Sorrows" (acıların çocuğu İsa) ile yüceltmıştır. Bununla beraber, Angus'un söylediklerine bakılırsa, Hristiyanlık bir

ürünüdür. Yahudilik, Yunan ve Roma'dan yeni inanç elementleri almıştır, Tanrı'nın katında onların hepsinin değeri vardır. Yahudilerin, Yunanların ve Romalıların Hristiyan kilisesine bağlanması onların ırksal tabiatlarını ya da verimli maneviyatlarını ve düşünce tarzlarını eksiltmez. Yunan Yeni Ahit'e Eski'si vasıtasıyla ulaşmıştır, Yunan sinagog vasıtasıyla kiliseye ulaşsa bile, Romalı onun politikasını yorumladığında da ona felsefesini vermemiştir." H.B.Workman, *Christian Thought to the Reformation*, 1911, 2

²⁵ Dr.Clemen'in *Religionsgeschichtliche Erklärung des Neuen Testament* tezinin İngilizce çevirisi, 1908. Clemen sık sık aşırı uçtadır, fakat Bolland'ın *De Thesophie in Christendom en Judendom*'ındaki kadar değildir. İlk çalışmalarında İskenderiye Ekolü düşüncesinden ya da Lublinski'nin *Die Entstehung des Christentums aus der antiken Kultur* ündeki 1910 sert tezinden Hristiyanlığa fayda sağlamaya çalışır, onlardan biri Drews'in Hristiyan miti yanılısıdır, Smith and J.M.Robertson

²⁶ *The Enviroment of Early Christianity*, 1914, 225-226

eklektisizm değildir, -“Hristiyanlık dünyaya en çok ihtiyacı olan şeyi verdi, bu, kişiliğin gücü ve bu gücün, her ne kadar onlardan uzak ve bağımsız olsa da, çevredeki elementlerden alınıp kullanılmasıdır.”

Bu İslam’da da böyledir. Orijinal güç, politik ya da dinsel olsun olmasın, bir kişiliğin ruhsal gücüdür. Mesela, onlar çevrelerinden aldıkları sözleri kendileri ifadeleştirmişlerdir, ama kaynak olarak onların değildir ve diğer cümlelerinde de kendilerinde olmayanı ifade etmişlerdir. Temelinde o bir eklektisizm değildir.

Fakat Hristiyanlığın aksine, İslam’ın yaşam gücü hiçbir zaman devamlı olmamıştır. Siyasetle ya da diğer büyük amaçlarla desteklenmiştir, çeşitli zamanlarda dışa doğru hamleler yapmış ve bir müddet gücünü devam ettirmiş, fakat sadece bir dini güç olarak kısa sürede tükenmiştir. O, doğuşunda bir din olarak Arapları çok az etkileyebilmiştir. Bedevileri iyi bilen Sir Richard Burton şöyle yazar;²⁷

“Muhammed ve arkadaşları sadece daha medeni olan bedevileri etkilemişti; orada şehir civarı ve sahildekiler hariç, bugün bile az ya da hiç dini inancı olmayan ilkel insanlar vardı, bedevinin inancı üzerinde İslam’ın etkisi zayıftı. Onların isteği, atalarını ve Mekke’yi aziz tutacak bir peygamber gönderilmesi ve onun Kabe’yi muhtemel saldırılara karşı korumasıydı.”

Burton’un ifadesi bedevileri iyi bilen diğerlerinininkiyle ve Arap olmayan İslam bölgelerinden yazarlarla paraleldir ya da daha iyidir.²⁸ İslam bir din olarak ilk varoluşundan beri

²⁷ *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al Madinah and Meccah*, popüler baskım, 1919, II, 109

²⁸ Çin Müslümanlığına örnek olarak Dr.Sell’in tezi “ Çin’de İslam elverişli koşullara sahipti ve başarılı olamadı.”(*Moslems in China*, 1913, 10) orada Marshall Broomhall’ın çalışmalarında Dabry de Theirsant ve D’Ollone gibi, İslam’ın din olarak onlar için ne anlama geldiğine dair güçlü tezler vardır. Hindistan’daki İslam’a gelince, bu konuda Batı kültürüyle uyanan Müslü-

eklektisizmle yenilenmekten karlı çıkmıştır. Bunlar bu makalenin limiti içinde verilmesi mümkün olan sadece birkaç örnektir, fakat önemli ve özgündür.

Politik-felsefik yapısı İbn Meymun tarafından oluşturulan ve 19.yy'da Basra'nın İhvan'us-Safa'sı olarak bilinen İslam'ın Pisagorcularını* ele alalım.²⁹ Bu ilginç ekol, açıkça geleneksel İslam'da olmayan bazı gerçek dini değerleri bulmaya çalışan bir teşebbüstür. Onları Tanrı için ruhun asimilesini amaçlayan bir teselli ve kurtarıcı dinidir. Bu, şimdiye kadar normal bir insan için mümkündü fakat geleneksel İslam'da mümkün değildi, genellikle çeviriler bunda onlara yardım etmişti. Onların itirazları başka bir yorum geliştirmişti, de Boer'den de aktarıldığı gibi:³⁰

“Şüphesiz Hristiyan ve Zerdüşt inancı, Kardeşler için daha çok dini vahiy olarak kabul edilmiştir.” Onlar şöyle söylerler: “Peygamberimiz Muhammet, kendi halinde çöl sakinlerinden ibaret olan ve ne bu dünyanın güzelliklerine uygun bir konsepte ne de dünya üstü ruhsal karaktere sahip şehirli olmayan insanlara gönderildi. Kur'an'ın bu insanların anlayışlarına intibak edebileceği ham ifadeleri, kültürlü olanlar tarafın-

manların kendilerinin ifadeleri yeterlidir. Çoğu risalelerinde Müslüman taraftar üyelerin dini eksikliğine ve onların düşük durumuna hayıflanırlar. Örnek için Ahmad Batcha'nın ifadelerine bak, B.A (Madras) Ishait-i-Islam Kitapları serisinde no.1'de

* Pisagoranizm, Pisagor tarafından kurulan dini kardeşliği ön planda tutan felsefi ekoldür. (Çev.)

²⁹ Orada bu Brethern ve Pisagorcular arasında garip benzerlik noktaları vardır. İkisi de esrarcılığa doğru güçlü bir gidiş içerisindedir. İkisi de politik hilelere teslim olmuş ve bu suretle kötü duruma düşmüşlerdir. İkisi de ilerleme dereceleriyle manastır kardeşliğinin bir çeşididir. İkisi de felsefelerini Doğal Bilimler üzerine temellendirmişlerdir ve Brethern Doğal Felsefeciler'in öğretilerinde ve Pisagor da Tıp ve Matematikte. İkisi de Gizli kutsallık iddiasındadırlar ve öğrenim ve Ansiklopedi compendiumunun ürünüdürler.

³⁰ *History of Philosophy in Islam*, 1903, 93-94. Boer'in *Geschichte der Philosophie im Islam*'ının İngilizce bir çevirisi, 1901. Onun Hasting'in *Encyclopedia of Religion and Ethics*'inde “Moslem Philosophy” adlı makalesine bkz.

dan manevi bir mana olarak anlaşılmalıdır.”

Onlara “bu dünyanın güzelliklerine uygun bir konsept” ve “dünya üstü ruhsal bir karakter” veren bu yeni yorum, zorunlu olarak diğer dinlerle irtibat kurmuş ve bir eklektik sistemle sonuçlanmıştır. Boer’in söylediği gibi;³¹

“Kardeşler, kendilerinin eklektisizmini açıkça beyan ederler. Onlar tüm din ve milletlerin irfanının toplanmasını isterler. Nuh ve İbrahim, Sokrates ve Plato, Zerdüşt ve İsa, Muhammed ve Ali onların akılcı dinlerinin ilk şehitleri gibi onurludurlar.³² Dini hukuk literal anlamda, normal bir insan için iyi olanı belirler, bir ilaç güçsüz ve hasta ruhlu biri içindir; derin felsefi anlayış ise güçlü zekalar içindir. Beden ölüme adanmış olsa da, ölüm doğanın saf yaşamında tekrar dirilmek anlamına gelir, bu onların dünyevi hayatları süresince felsefi anlamlara dikkat etmeleri, ahmakça bir uykuya karşı uyanık olmaları için gereklidir. Bu durum efsanelerle ve Yunan, Yahudi-Hristiyan, İran ya da Hindistan orijinli mitler tarafından, tekrarlanarak sonsuzlaşmaktadır. Bu düşünce sisteminde, her fani şey, bir sembole dönüşmüştür. Şimdiye kadar Kardeşlerin görüşlerinde yer aldığı gibi, pozitif dinin ve doğal görüşün bitişinde, tinselci felsefe, insanoğlunun tüm bilgi ve gayretini toplamıştır.

Onların ahlak sistemleri de eklektiktir. Aristo gibi bir ideal adam figürü kurarlar fakat ahlaki prensipler konusunda uzun felsefi tartışmaların sonuçlarının ifadesi yerine Aaron Matthew’in ideal misyoneri gibi, çeşitli insan karakterlerinden alınmış bir tasvir karışımını tercih ederler. “İdeal ve ahlaken

³¹ Op.cit. 84,85

³² Bu konuda, Pozitif Din formülasyonu Comte Brethern görüşlerine dair ilginç bir yaklaşımı bulunmaktadır. Onlar sosyal yaşama ve zamanın örgütlü dinine dair oldukça kritik alışkanlıkları paylaşmışlardır. Bununla birlikte adları, Pythagoreanlar gibi bir Kardeşliğin organizesi için çok da gerekli değildir, Goldziher Muhammedanische Studien’inde onlardan İhvan-us-Safa olarak bahsetmiştir ya da Arapça anlamına uygun bir şekilde yani saf ve içten olduklarından başka hiçbir manaya gelmeyen Brethern of Purity olarak bahsetmiştir.

mükemmel insan Doğu İran kökenli, yüksek eğitimlilikte, inançta Arap; akıllılıkta bir İbrani, rehberlikte bir Hristiyan mürit, dindarlıkta bir Suriyeli keşiş, bağımsız bilimlerde bir Yunan, esrarların yorumlanmasında bir Hindu, fakat son olarak ve özellikle ruhsal yaşamda bir Sufi gibi olmalıdır.”³³ Muhakkak böyle bir sistem yaşam için mümkün değildir ve “Encyclopedia”larının öğretimini hala tartışsalar bile onların dini akımları kendileriyle ölmüştür.

Şimdi daha iyi bilinen ve haklı olarak daha ünlü bir akıma yani Sufizm’e dönersek orada da aynı eklektisizmi buluruz. Onun orijini, geleneksel İslam’ın kısırlığına entelektüel bir tepki veren ve yarar gözetmeyen ruhsal bir arzuydu. “İlk zamandan beri Müslüman toplumunda, geleneksel öğreti ve entelektüel düşünceleri eşit olarak reddeden bir esas bulunmaktaydı. Bu, dinin aslının başka bir yerde, yani onun organ ve mührünün kalbte olduğunu hissetmekti” der Macdonald.³⁴ Ya da Hughes’in “*Dictionary of Islam*”ında³⁵ dediği gibi-

“Sufizm, insan ruhunun belirsiz bir protestosu olarak, daha saf bir itikattan sonra yoğun bir arzuyla, İslamiyetin merkezinde ortaya çıkmıştır. Sufiler sistemlerini Kur’an’ın kesin ilkeleri üzerine kurdular, tanrısal bir vahiy olduğu için onun itibarına gerçekten saygı da duydular fakat gerçekte hocalarının sözünü ya da Mistik sırrı onun yerine koydular. Ku’ran’ın kısır ifadeleriyle tatmin olmadılar, Sufizm insan bilincine ve bizim doğal isteklerimize hoşgörülüydü ve bizi öncelikle Muhammedi cennetin götürebileceği yerden daha soylu umutlara götürmek için çabaladı.”

Sufizmin kritik tarihi yeteri kadar yazılmamıştır. Onun kökeniyle ilgili sorular kafa karıştırıcıdır³⁶, fakat İslam’da bu

³³ de Boer, Op.cit., 95

³⁴ D.B.Macdonald *Religious Attitude and Life in Islam*, 1909, 159. Ayrıca bkz. Vorlesungen über den Islam’da Goldziher’in dördüncü denemesine, 1910

³⁵ 1896 basımı, 620, II, e.b.Cowell’in Oxford Essay for 1985’inden alınmıştır.

³⁶ Onun kökeni hakkında çeşitli tartışmalarla ilgili Browne’s Literary History of Persia’nın ilk bölümüne bkz., 1902, Bölüm I, 416

özel yaşamın meydana gelişi bir spontane, ya da Arabizme karşı bir İranlı tepkisi olsun, ya da Hindistan'ın Vedanta Felsefesinden gelsin, ya da günümüz yazarlarının bir düşünce eğilimi ya da Neo-platonik orijin³⁷ olsun veya olmasın onda İslami olmayan kaynaklara geniş yer verildiğine ve onlarda gerçek yaşamın bulunup ona tam bir İslami renk verildiğine dair bir şüphe yoktur. Sufizm şairlerinin Panteizmi, İslam'ın monoteizmi kadar sert değildir, o Vedantik'tir; sevgiliyle aşıkların birliğindeki Sufi sevinci, yarattıklarıyla geleneksel Allah vahyi arasında yoktur, o Plotinus'un ve ekolünün kendinden geçmesidir; orada eski Zerdüştlük itikadının kalıntıları görülebileceği Sufi öğretisinin esasları vardır. Böyle bir eklektik sistemde, çoğu taraftarının Sufizmi İslam'la zıt saymadıkları için Sufi uygulamalarını zor bulmamaları şaşırtıcı değildir, Gardner'den alındığı gibi³⁸: "Müslüman Sufilerinin bir kısmında kendi Sufi mertebelerinde belirli bir aşamaya ulaşır ulaşmaz formel İslam'dan uzaklaşmaya doğru bir meyil vardır" Bu akımın yaşam kaynağı İslami değildi³⁹, ona İslami bir kılıf verilmişti, bu da uzun süreli olmadı ve o düşüşe geçti

Müslüman mistisizminin İslami olmayan bu karakteri, İslam'ın diğer dini ayinlerinde de görülür, bunlar, onların mistik gelişim dersleri, efendiye arzları, zikir gibi özel pratikleri, ve panteistik felsefelerinde görülür.

İslam'da eklektisizmin göze çarpan bir başka durumu

³⁷ Özellikle Dr. Nicholson'un 1906 J.R.A.S' deki makalesine ve daha sonra 1907 Literary History of the Arabs bkz. Daha eski teori, bir Hindistanlının kabul ettiğiydi, Hughes, op.cit, 689: "Sufizm, sadece Hindu filozoflarının Vedanta Ekolünün Müslümanlığa bir uyarlamasıdır." Sufizm meselesinde tam olarak, Goldziher'in Vienna Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes'deki Materialien zur Entwicklungsgeschichte des Sufismus makalesine bkz. 1899, daha önemlisi için yine Nicholson'un Mystics of Islam, 1914

³⁸ W.R.W.Gardner'in Al-Ghazali, 1919, 66. Gazali'nin sistemi oldukça eklektiktir notu önemlidir.

³⁹ Sufiler sistemlerinin Muhammedin misyonundan da önce olduğunu iddia ederler, onların karakteristikleri tüm dünyada ortak olan mit geleneğinden kendilerine uyanı aldığını gösterir, Underhill'in *Mysticism in Islam*, 114-115

da Bab'ın* dininde ve onun daha modern bir şekli Bahaizm'de görülür. Onun orijini de geleneksel bir düşünce olarak İslam'da herhangi bir değeri olmayan ruhsal bir açıklıktır. Canon Sell⁴⁰ “O, hakikat için büyük bir arzu, aşk, kişilik rehberi, ölümsüz hitabın en iyi şekilde kabul edebilecek insan için Tanrı'nın ilhamını beyan eder”⁴¹ der. Doğuşunda Şia'nın mistik İmame doktrini ve Sufi sistemiyle yakın bir ilişki içerisindeydi. Böylece o Sufi mistisizminin eklektik ruhuyla birleşmiş ve bu da gelişimini zayıflatmaktan ziyade kuvvetlendirmişti. Kabala mistisizminin eski şeklini birkaç kaynaktan alması ilginçtir, özellikle 19 numarayla bağ vardır (Bayan bölümlerinin numarası), ve metafizik doktrininin daha eski biçimlerini de almıştır. Sistem, Mukayeseli Dinler öğrencileri vasıtasıyla topladığı hikayelerden serbestçe alıntılar yapmış ve daha sonra ona eklektik olarak, bir Hristiyan için Hristiyanlık, bir Budist için Budanın öğretimi; bir Sufi için mistik yolun son vahyi ve ideal insan; bir Müslüman için Mehdinin gelişi olarak şekil verilme-yeye başlanmıştır. Dr. Sell'in söylediği gibi; “onların bir Müslüman mezhebi diye anılması çok doğru değildir, çünkü Kur'an'ı nerdeyse terketmiş ve Muhammed'i hükümsüz kılmışlardı.” Böylece, tüm gerçek eklektik sistemler bu yolu takip etmiş ve bu durum Amerika ve İngiltere'de⁴² akımları canlandıracak yere, ruhsal bir güç olarak uygulamada kendi kendini çökertmiştir.

Bizim burada bahsedeceğimiz, İslam'daki eklektik akımın sonuncusu, modern Hindistan Ahmediyya mezhebidir, 1988'de Mirza Ghulam Ahmad Khan tarafından kurulmuştur ve şimdi esasen İngiltere'de Ahmadiyya Misyonunun lideri olan. Khwajah Kamaluddin tarafından savunulmaktadır. Akı-

* Babizm'in İranlı kurucusu. (Çev.)

⁴⁰ *Faith in Islam*, dördüncü baskı, 1920, 209

⁴¹ İmame'nin kendi doktrini, şüphesiz Yunan düşüncesinden de yararlanmıştı. Bu esele tam olarak “der hellenistische gottmensch und der imam-begriff” çalışmasında ve Tor Andrae'nin *Die person Muhammeds in lehre und glauben seiner gemeinde*'de işlenmiştir, Stockholm, 1918.

⁴² Hayatının son yıllarında bile İbrani alimleriyle irtibatıydı, T.K.Cheyne

mın tüm literatürü, merhum H.A.Walter⁴³ tarafından yazılmıştır, biz burada sadece o gerçekten nasıl eklektik olduğuyla ilgilendik. Ahmediyya akımının orijini, beyinlerini Batı bilgisine açmış⁴⁴ ve İslam'ın eleştirisini Batının gücünde hisseden entellektüel Müslümanlardı, çünkü İslam'ın bazı yorumları modern bilgiyle daha uyumlu hale getirilmeli ve geleneksel İslam ekollerinde bulunmayan dini bir değer üretilmeliydi. Ahmad, yaşamının biçimlenen yıllarında Hristiyan misyonerlerle ve Khwaja Kamaluddinle çok fazla ilişki içinde olmuştu, biz onun bir misyoner kolejinde eğitim gördüğünü söylüyoruz. Üstelik hem Mukayeseli Dinleri hem de *The Review of Religions*'⁴⁵ geniş şekilde okumuştur.

İslam'ın ana temellerinde bir reform fikri ve Aligarh'ın rasyonalist okulu⁴⁶ ilgi görmedi, Mirza Ghulab Ahmad, Mehdi fikrini yeniden canlandırdı ve kendinin Mehdinin sözü, Peygamberin torunu ve İslam'ı tüm dünyada üstün hale getirebilecek İmamların sonuncusu olduğunu iddia etti. Fakat bu konuda küçük bir alıntı söz konusuydu, o Hristiyanların ve Yahudilerin Mesih umuduna sahip çıkmış ve daha sonra kuvvet kazanmak için başka teşebbüslerde bulunmuştu; kendisinin Krişna'nın en son Avatari olduğunu ilan etmişti. Ölümünden sonra da onun için iddialar atılmıştır. Mr. Walters, Ahmedi reisinin yazışmalarından bir bölümünü şöyle aktarır:⁴⁷

“Her şeye gücü yeten, bağışlayan, müşfik, taptığımız, her şeyin hakimi Allah'a şükürler olsun. Onun inayetiyle Pey-

⁴³ The Ahmadiyya Movement, 1918. Onun, Hasting E.R.E. bölüm.X Goldziher'in son çalışması Vorlesungen über den Islam'daki “Qadiani” makalesine bkz., 1910, ve Dr. Griswold'un Mirza Ghulab Ahmad, 1902

⁴⁴ Dr. Farguhar (Modern Religious Movements in India, 137) “büyük ölçüde Central Punjab'da Hristiyan Misyonunun göze çarpan başarısına ve Dyananda ve onun Samaj'ının sertliğinden doğan bir tepkidir.

⁴⁵ Ortodoks Hinduizm, Arya Samaj, Brahma Samaj, ve Theosophy, Sihizm, Budizm, Caynizm ve Zerdüşizm, Bahaizm, Hristiyan bilimi ve Hristiyanlık, eski ve modern, Şia, Ehl-i Hadis, Kharijities, Sufi ve taraftarları onların hepsi en az İslam kadar alıntı yapmıştır, eski ve modern, Şia, Ehl-i Hadis, Kharijities, Sufi ve taraftarları.

⁴⁶ Sir Syed Ahmad Khan ve Syed Amir Ali

⁴⁷ The Ahmadiyya Movement, 51-52

gamber yücelsin, bu günler o Peygamberin eski günlerine benziyor. *Ahmad*, vaat edilen Mesih'tir, Müslümanların Mehdisi, Krişna, İranlıların reformcusu, çağın tüm milletlerinin umudu-İslam'ın savunucusu, Hristiyanlığın reformcusu, Hinduizmin Avatar'ı, Doğunun Buda'sı, ona inanan ve onun barış sancağı altına sığınanlar kutsanmıştır.”

Orada sadece Ahmed'in kişiliğinde dinlerin bir sentezi yoktu, aynı zamanda kendinin düşündüğü ve onun taraftarları tarafından savunulan inançlar da vardı. Mesela, onun Mehdi kavramı bir karışımdır. Geleneksel Mehdi beklentisine göre o, inanmayanlara karşı son Cihata öncülük edecek bir kan insanıdır.⁴⁸

Ahmad, İslam'ın büyük din savaşının lideri olmasına rağmen bir barış insanıydı, İsa'nın vaazlarının esası olan barış vaazlarını birleştirmeye çalışmıştı. Gelenegi sert bir şekilde eleştirdiği doğrudur fakat yorumlarının ve düşüncelerinin olduğu broşür ve dergi sayfalarında⁴⁹ tamamen Sufi ve Hristiyan etkisi olduğu açıktır.⁵⁰

Aynı şey taraftarlarının yazılarında da vardır. Ahmediyya akımının en ünlü İngiliz muhtedisi Lord Harley'dir. O 1915'te, geleneksel dini inanca cevap olabilecek Hristiyanlığın ve İslam'ın garip bir sentezi olan “A Western Awakening to Islam”⁵¹ isimli küçük bir kitap yayınlamıştır.

Bu anti-geleneksel eklektisizm, Kur'an'ın⁵² tefsiriyle birlikte yeni İngilizce versiyonunda, Khwajah Kamaluddin yazıla-

⁴⁸ Bu karakter en modern Mehdi taraftarları tarafından devam ettirilmiştir, bkz. Darmsteter'in *Le Mahdi depuis l'origine de l'Islam jusqu'à nos jours*, 1985

⁴⁹ *The Review of Religions* ve özellikle onun kitapçığı, *The Teaching of Islam*, 1910

⁵⁰ Mr. Walter yukarıda bahsedilen çalışmasının 3.bölümünde çeşitli alıntılar verir.

⁵¹ London, J.S.Phillips. Yazarın en çok İslam ya da Hristiyanlık bilgisizliği şaşırtır.

⁵² *Faith in Islam*'ın (1920) dördüncü basımında, Canon Sell bu yorumu ter-cih eder: “Onda sağlam bilim eksikliği, Müslüman inancından uzaklaşması, bilgisiz dogmatikliği ve Hristiyanlığa şiddetli nefreti göze çarpar” 226

rında ve ana konulardaki söylevlerinde çok açık olarak görülür. Son Madras ziyaretinde bir konferans sırasında onun şöyle söylediği bildirilmiştir:

“Hindular ve Muhammediler eğer birbirlerinin peygamberlerini kabul ederlerse birleşik bir bağda kolayca bir araya gelebilirler. Muhammediler için kendi Peygamberleriyle Hindu peygamberlerini karşılaştırmada herhangi bir kötülük yoktur ve tabi ki tersi için de aynı şey geçerli. O onlara, Musa, İsa, Ramahandra, Krişna, Buda ve Muhammed’i Allah’ın gerçek peygamber ve elçileri ve dinlerin tüm kitaplarını Allah’ın kitabı ve Kur’an’ın da son ilahi vahiy olarak kabul edecek, diğer dinlerin hastalıklarından konuşmayı yasaklayacak bir çeşit birliğin yaratılmasının ve bu yönde bir deklarasyonun gerçekleşip gerçekleşemeyeceğini sormuştur.”⁵³

İslam, tarih boyunca dış kaynaklardan aldığı dini ilhamı ve kendinde bulamadığı hayat kaynağını sonunda ikincil uzantılarının bazı çalışmalarında bulmuştur. Mesela, ilginç ve az bilinen itikad, Yezidiliğin, İslam’ın şeytana tapanlarının ilkeleri tam bir bağdaştırmacılıkla (syncretism) doludur, Dr. Isya Joseph onları şöyle yazar:

“İlk mezhepler tarihinde, birçok Hristiyan, İranlı ve Müslüman onunla birleşmişti; oldukça ilginç pagan inançları ya da adetleri modern Yezidizm’de bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, gerçek Yezidi dinini, Yezidi, Hristiyan, Müslüman (özellikle Sufi) ve pagan elementlerinin bir birleşimi olarak tanımlamak kolaydır.”⁵⁴

Aynı şey, İsmaililerin birçok dalı için de geçerlidir. Mesela, Rusya’da ve Türkistan’ın Bokharian ilinde oturan İsmaililerin Shungnani doktrini, -Mir İslama’nın ilk cildinin

⁵³ bildiriye bkz., Moslem Word, XI, 87-88

⁵⁴ *Devil Worship*, 1919. Bkz. J.Menant, Les Yezidis.

4.makale bölümünde- Semenoff tarafından İslam'ın, Hristiyanlığın ve muhtemelen Budist kaynaklardan elde edilen meten psikoze düşüncesinin ilginç bir karışımı olarak tanımlanmıştır. Onların arasında dinin şeklinin Muhammedi olmasına rağmen, hareket ettirici gücün “meten psikoze” olması göze çarpar. Sadece bu da değil, İsmaili akımı derin bir şekilde köklerinde misyoner amacın uzandığı Grek felsefesinden etkilenmiştir ve modern Ahmediyya akımına çok benzemektedir⁵⁵, onlar herhangi bir dini inancı adapte etmek ve çevrelerindeki herhangi bir dini rengi almak için hazırdır. Arnold'un söylediği gibi:

“Onlar bilgisiz halk yığınlarını mucizelerden aldıkları olağanüstü performansları ve onların meraklarını uyandıran esrarlı ifadeleriyle büyülemişlerdi. Dindarlar için dini arzu ve erdemin modeli gibi görünmüşler; mistikler için popüler öğretilerin gizli anlamlarını açıklamışlar ve onları kapasitelerine uygun esrar derecelerine göre üyeliğe kabul etmişlerdir. Zamanın birçok inancının ortak amacı olan kurtuluş için istekli taraftarları istismar etmişlerdir, Müslümanlar için İmam Mehdinin gelmesinin, Yahudiler için Mesih'in ve Hristiyanlar için teselli edicinin yaklaştığını ilan etmişlerdir; fakat bunların amacının sadece Ali'nin büyük bir kurtarıcı olarak gelmesiyle gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir.”⁵⁶

⁵⁵ De Lacy son çalışması *Arabic Thought and its Place in History*, 169' da şöyle yazar: “ilkinden sonuna kadar tüm Arab formundaki İsmaili akımları entelektüel uyanış nedeniyle Yunan felsefesi'yle bağlantı kurmuşlardır, fakat tabi ki, İsmaili muhtediler kendi bilgisiz tabakalarından aldıkları güçle, Qarmatianlarla, ve politik arzular beslemiş, ve Mısır saldırısından önce Afrika'da Fatimiler'le güçlenmeye çalışmışlardı. Fakat bu çok huzursuz şartlar altında bile görevlerinin bir parçası olan felsefe ve bilim yayılmasına misyonerlerin ya da da'islerin dikkat ettiği görülür, Fatamid Khalif'in Ali vaazında görüldüğü gibi.

⁵⁶ *The Preaching of Islam*, 2.baskı, 1913, 211-212. Ayrıca aşağıdakiler de aynı parçadan alınmışlardır- O şöyle der: “Özetle, yollarını Hindistan'a çeviren ve doktrinlerini Hindulara bağlı oluşturan İsmaili misyonerlere göre, Ali onuncu Avatar Vishnu'nun sözcüsüdür, onlar bunu Alamut'tan aldık-

Gerekli olursa benzer sonuçları destekleyecek ifadeler çokça verilebilir, fakat yukarıda toplanan deliller onun kaynağını göstermekte yeterlidir, İslam ilk gelişme döneminde kendine ait orijinal bir yaşam gücüne sahip olsa bile bu yaşam gücü dışarıdan yeni yaşam kaynakları almadan onu çok uzaklara taşımak için yetersizdi. Tarihin tüm dönemlerinde Müslüman bölgelerin manevi ve entellektüel durumlarında görüleceği gibi, İslam her nereye fetheden bir güç olarak gittiyse, dinsel enerji ve yaşam gücü depoları hemen tükenmiştir.⁵⁷ Yaşamın tüm canlılığı ve misyoner akımların gayreti, onun yaşam kaynaklarının azalışına neden olmuş ve bu da doğal olarak sürecin sonunun gelip gelmediği sorusunu akla getirmiştir. Bir gerçek kesindir o da, İslam İslam olarak eninde sonunda tükenmelidir. Dini bir yaşam olarak İslam uzun süre İslam dünyasının bedenini canlandıramaz ve onu canlandırabilecek kaynaklar da İslam'ın yapısını kaçınılmaz olarak kendi suretlerine doğru değiştirirler.⁵⁸ Ve orada müslümanlar arasında Hristiyan misyonerlerinin büyük umudu yatar. İslam'daki son eklektik akımda, Hristiyan düşüncesi çok güçlü bir etki yapmıştır ve eğer Hristiyan misyonerler, Hristiyan ideali ve ruhıyla insanların düşüncelerine, özellikle de eğitimli insanların, gittikçe daha fazla etki edebilirse, Hristiyan yaşam gücü kaçınılmaz olarak onları kendi imajına doğru değiştirebilir. Bu durum, doğu kiliselerimizde bildiğimiz gibi, Hristiyanlığın bedensel olarak Müslüman dünyasına girişi şeklinde olmayacaktır;

larını öne sürerler. Ayrıca bir Mahdi Purana yazmışlar ve İsmaililerin kabul edilen düşünce yapılarını kendilerindeki mistisizmle birleştirmeye çalışan, Saktas'ın sol eli Vamaerins'in taklidi ilahiler oluşturmuşlardır. Referansı Sachedina Nanjieni'nin Khaia Vrittant, 1892

⁵⁷ Bu ilginç bir biçimde, Dr. T.W. Arnold'un *Preaching of Islam*'da yer almıştır, kitabı İslam'ın doğal bir savunmasında tercih edilse bile, çok önemli değildir.

⁵⁸ Özellikle Bahaizm ve Ahmadiyya Akımında.

Müslüman dünyasında daha doğal sonuçlar olacaktır, orada ruhsal yaşam ifadesi bizim organize ettiğimiz kilise yaşamından çok farklı şekilde olan bir Hristiyan kilisesi gelişebilir⁵⁹, fakat bu asla Rabbimiz ve efendimiz İsa Mesih vasıtasıyla bir insana gelen “daha üretken yaşam” düşüncesinden daha az gerçekçi olmayacaktır.

⁵⁹ Sadhu Sundar Singh olayında ve Kutsal Sannyasi Akımında açıkça görüldüğü gibi.